

UDK 324(497.13)»1920« : 949.71 : 323
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 13. XI. 1992.

Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini

HRVOJE MATKOVIĆ

Sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb, Republika Hrvatska

Stjepan Radić nije odobravao način na koji je nastala jugoslavenska država, a vrlo je oštro istupao protiv sve izrazitijih tendencija centralizacije i velikosrpske hegemonije u njoj. U govoru na skupštini zahtijevao je federativno uređenje države i hrvatsku republiku unutar zajedničke države. Na vlasti u Zagrebu bila je tada Hrvatska zajednica, koja nije mogla spriječiti njegovo hapšenje. Radić je bio okrivljen »zbog zločina protiv otečestva« i izveden pred sud, koji ga je osudio na dvije i pol godine zatvora. Tako je Radić u vrijeme predizborne agitacije (izbori za Ustavotvornu skupštinu imali su se održati u studenome 1920.) bio u zatvoru. Oslobođen je uoči samih izbora. Velikosrpski krugovi očekivali su njegov neuspjeh, ali se dogodilo upravo obratno. Na tim je izborima Radićeva Seljačka stranka dobila 50 poslaničkih mandata i postala glavna hrvatska politička stranka.

Jedna od najmarkantnijih i najistaknutijih ličnosti novije hrvatske povijesti nesumnjivo je *Stjepan Radić*. U hrvatskoj politici gotovo i nije bilo svestranijeg i dinamičnijeg političara. Bio je ideolog i teoretičar, ali prije svega neumoran organizator koji je svoje zamisli pretvarao u djelo. Intelligentan, obrazovan, rječit, okrenut masama imao je izuzetno velik opseg političke akcije.¹

¹ O Stjepanu Radiću i njegovoj političkoj aktivnosti mnogo se pisalo. Bibliografija rasprava i članaka o Radiću veoma je obilna. Ti su radovi dijelom pisani kao politička publicistika, a dijelom imaju znanstveno obilježje. Ovdje ćemo upozoriti na najvažnije od njih. Prvi radovi o Stjepanu Radiću javili su se još za njegova života. Prvi je o njemu pisao *Ante Hikec*. Pod pseudonimom Verus on je 1925. objavio knjižicu velikog formata pod naslovom Radić — portret historijske ličnosti, u kojoj prati njegov rad od mladosti do kraja 1924. godine. Pažnju završuju radovi *Augusta Cesarca* Stjepan Radić i Republika — prilog našoj političkoj historiji, Zagreb 1925., i *Miroslava Krleža* Stjepan Radić u Beogradu u *Književnoj republici* od 1. svibnja 1926. Cesarec i Krleža revoltirani su Radićevim političkim zaokretom 1925. godine i vrlo su kritični u svojim ocjenama. Krleža je mnogo umjereniji dvije godine kasnije, kad je Radić ubijen. Tom prilikom napisao je prilog Stjepan Radić na odru (*Knji-*

Još u ranoj mladosti, kada nije pripadao nijednoj ondašnjoj političkoj grupaciji, Radićev hrvatski nacionalni osjećaj bio je već potpuno formiran. Kao gimnazijalac u kazalištu je za vrijeme izvođenja Zajčeve opere »Nikola Šubić-Zrinski« (1888.) uzviknuo: »Slava Zrinskom, dolje tiranin Hédérvary«, zbog čega je prvi put dospio u zatvor, u kojem je u tijeku svog života još dosta proboravio. Kada je kao maturant boravio u Krapinskim Toplicama, u jednoj je zdravici rekao: »Ne pijem ni za Starčevića, ni za Strossmayera, nego za Hrvatsku i za Slavenstvo.«^{1a} Kao student Zagrebačkog sveučilišta sve češće istupa u hrvatskom nacionalnom duhu. God. 1893. kao izaslanik sveučilišne omladine sudjelovao je i na obilježavanju 300-godišnjice bitke kod Siska i pobjede nad Turcima. U svom govoru napao je bana Khuena Hédérvaryja, i to nakon govora tadašnjega sisačkog gradonačelnika koji je bio nazdravio banu. Stjepan Radić prosvjedovao je tada riječima: »Mi ovdje slavimo tristo-godišnjicu hrvatskog bana, a ne slavimo desetgodišnjicu pašovanja mađarskog husara, koji se sam u Saboru nazvao tim imenom i još rekao da se ponosi tim nazivom.«^{1b} Zbog te izjave Radić je u Petrinji osuđen na četiri mjeseca zatvora. A kada je 1895. godine u Zagreb stigao car i kralj Franjo Josip, Stjepan Radić predvodi demonstracije sveučilišne omladine koja na Trgu bana Jelačića spaljuje mađarsku zastavu. Tada je bio kažnjen sa šest mjeseci zatvora i izgonom s Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, pa studije nastavlja u Pragu. Za njegovo daljnje političko djelovanje boravak u Pragu imao je posebno značenje, jer se tu upoznao s idejama češkoga nacionalnog ideologa Tomaša Masaryka. Oduševljavao ga je Masarykov zahtjev za uporan socijalni i kulturni rad i djelovanje u na-

ževnik, 1928.). Poslije Radićeve smrti *Milutin Nehajev* objavljuje rad Stjepan Radić, tiskan u *Hrvatskom kolu* 1928. godine. *Milan Marjanović* objavio je u Beogradu 1937. knjigu pod naslovom Stjepan Radić. To je prvi pokušaj cjelovitog prikaza Radićeve političke djelatnosti.

Prvi znanstveni tekst o Stjepanu Radiću napisao je *Jaroslav Šidak* u ljubljanskom časopisu *Sodobnost* za 1940. godinu. Naslov je rada *Idejno dozorevanje Stjepana Radića*. Taj je rad uvršten u Šidakovu knjigu *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb 1973. Pozornost zavređuje i knjiga *Ljubice Vuković-Todorović* *Hrvatski seljački pokret braće Radića*, Beograd 1940. Među radovima koji su objavljeni poslije 1945. godine valja upozoriti na prilog *Bogdana Krizmana* Stjepan Radić u 1918. godini (*Historijski pregled* 3/1959.) i uvodne studije u prvom i drugom svesku *Korespondencije Stjepana Radića* (Zagreb 1972. i 1973.). Zatim upućujemo na rad *Hrvoja Matkovića* Stjepan Radić i Svetozar Pribičević u jugoslavenskoj politici od ujedinjenja do šestojanuarske diktature, *Jugoslavenski historijski časopis* za 1969. godinu; *isti*, Stjepan Radić — u povodu 100-godišnjice rođenja (*Nastava povijesti* 4/1970—71.). Publicist *Zvonimir Kulundžić* objavio je 1971. god. izbor Radićevih tekstova u knjizi pod naslovom *Stjepan Radić — politički spisi*. U novije vrijeme o Radićevoj ideologiji pisala je *Branka Boban* u prilogu *Shvaćanje Antuna i Stjepana Radića o mjestu i ulozi seljaštva u gospodarskom, društvenom i političkom životu (Radovi Instituta za hrvatsku povijest, sv. 12)*. *Ivan Mužić* objavio je knjigu Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1988. Godine 1990. objavljena je spomenica Stjepan Radić (priredio *Franjo Gaži*). U časopisu *Forum* za rujan-listopad 1991. u povodu 120. godišnjice Radićeva rođenja *Dubravko Jelčić* je objavio rad *Naš suvremenik Stjepan Radić*.

^{1a} *Bogdan Krizman*, *Korespondencija Stjepana Radića*, sv. I, 27.

^{1b} *Isto*.

rodu.² U Pragu je upoznao i značenje političkog organiziranja. Nastavljajući studije u Parizu, gdje je diplomirao na Visokoj školi političkih znanosti, Stjepan Radić zaokružuje svoje spoznaje o politici. Vrativši se u Zagreb aktivno se uključuje u politički život i sudjeluje u narodnom pokretu protiv Khuenova režima, a 1905. s bratom Antunom osniva *Hrvatsku pučku seljačku stranku*. Od 1910. Radić je narodni zastupnik u Hrvatskom saboru.

Sve do proljeća 1918. godine Stjepan Radić je zastupao koncepciju tzv. *austroslavizma* (pretvaranje Habsburške Monarhije u federaciju sa slavenkom većinom), a tada je prihvatio ideju jugoslavenskog zajedništva izvan Monarhije, temeljenog na načelu ravnopravnosti.³ Bio je veoma aktivan u danima sloma Austro-Ugarske Monarhije.⁴ Postao je članom Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i 24. studenoga 1918. u tom je Vijeću izrekao svoj poznati govor kojim je upozorio na opasnosti brzog ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom bez prethodnog utanačenja o položaju Hrvatske u novoj zajedničkoj državi.⁵

Prihvaćajući jugoslavensku državnu zajednicu Radić nije prihvaćao i način na koji je ona stvorena, jer je u tome vidio opasnost koja prijete Hrvatskoj od velikosrpskog hegemonizma. Zato je od prvih dana postojanja nove države, nazvane Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, oštro istupao protiv sve izrazitijih tendencija centralizacije vlasti koncentrirane u rukama velikosrpskih snaga. On odlučno ustaje u obranu hrvatske nacionalne individualnosti i time izaziva nosioce vlasti protiv sebe. Njegovi istupi usmjereni su i protiv dinastije Karađorđevića kojoj pripisuje negativnu ulogu u konstituiranju i uređivanju jugoslavenske države. Radić negira monarhiju o kojoj se narod nije izjasnio. Na sjednici Središnjeg odbora Hrvatske pučke seljačke stranke 8. ožujka 1919. na njegov je prijedlog prihvaćena rezolucija u kojoj se — između ostaloga — kaže da hrvatski

² O Radićevu studiranju u Pragu i utjecaju što ga je na njega imao Tomaš Masaryk v. *Jaroslav Šidak*, *Idejno sazrijevanje Stjepana Radića*, u knjizi *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb 1973., 379—389.

³ *Hrvoje Matković*, *Austroslavizam i jugoslovenstvo u koncepcijama jugoslavenskih političara 1918. godine*, Zbornik *Stvaranje jugoslavenske države 1918.*, izd. Narodna knjiga, Beograd 1983.

⁴ Vidi rad *Bogdana Krizmana*, Stjepan Radić u 1918. godini, *Historijski pregled* 3/1959.

⁵ Radić je tada rekao i ovo: »Vi, gospodo, ni malo ne marite za to što naš seljak uopće, a napose seljak hrvatski, neće ni da čuje ništa više o kralju i o caru, a isto tako ni o državi koja mu se silom nameće. Naš je seljak toliko dozrio, da zna svuda da je država i domovina u pravici i slobodi, u blagostanju i prosvjeti [...] I premda vi to znadete, vi znalci i hotice govorite neistinu da će naš narod propasti ili da će silno nastradati, ako se sada navrat-nanos ne stvori centralističke kraljevine i jedne kraljevske centralističke vlade.« U nastavku je rekao: »Vi ćete ići u Beograd. Vi ćete bez hrvatskog naroda i protiv njegove volje proglasiti jedinstvenu, centralističku državu i bez ikakva straha i srama vi ćete vladati na temelju starih austrijskih i mađarskih zakona, a možda i bez ikakvih. Narod će po tom vidjeti da vi niste njegovi, pa za to neće biti za vas [...]« Cjelovit tekst Radićeva govora objavljen je u knjizi Stjepan Radić — politički spisi (priredio *Zvonimir Kulundžić*), Zagreb 1971. Objavio ga je i *Ivan Mužić* u svojoj knjizi Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1988. U najnovije vrijeme Radićev govor u cijelosti je objavio i časopis *Nastava povijesti* 1/1992.

građani ne priznaju tzv. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića, budući da je ono proklamirano izvan Hrvatskog sabora bez ikakva mandata hrvatskog naroda. Ne priznaje se ni Privremeno narodno predstavništvo, koji se sastalo 1. ožujka 1919. u Beogradu, jer njegove članove nije izabrao hrvatski narod. Iako izabran u Privremeno narodno predstavništvo, Stjepan Radić je odbio da u njemu sudjeluje. Ta apstinencija bila je izraz negodovanja zbog razvoja političkih prilika u novoj državi i signal za mobilizaciju hrvatskih masa u borbi protiv sve jače centralizacije koju je nasilno provodio ministar unutarnjih poslova Svetozar Pribičević.

Stjepan Radić je organizirao i akciju prikupljanja potpisa za »zahtijevanja«, koja će uputiti Konferenciji mira u Parizu, i to na ruke predsjednika Sjedinjenih Američkih Država Thomasa Woodrowa Wilsona. Aktivnost i borbenost Stjepana Radića sve se više pojačavaju, pa državna vlast započinje progoniti njega i njegovu stranku. Na zahtjev Mirovnoj konferenciji za zaštitu hrvatskog naroda i omogućivanje posebne hrvatske konstituante stavilo je potpise (do 23. ožujka) više od 115 tisuća potpisnika, i tada je Svetozar Pribičević u ime beogradske vlade naredio hapšenje Stjepana Radića. Uhapšen je 25. ožujka 1919., a nešto prije toga na molbu Charlesa Riveta uputio je listu *Temps* dva članka u kojima piše o srpskom batinanju i seljačkoj demokraciji u Hrvatskoj.⁶ Bez izvođenja pred sud i bez ikakve presude Radić je ostao u zatvoru sve do kraja veljače 1920. godine. Namjere beogradskog režima bile su posve jasne: držanje u zatvoru Radića trebalo je onemogućiti njegovu političku akciju. Radićeva agitacija protiv tadašnjeg stanja i položaja u kojem se našla Hrvatska nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca nailazila je na sve masovniji odjek. Ne samo da je zatvoren predsjednik Hrvatske pučke seljačke stranke, nego je na početku ožujka 1919. obustavljeno i izlaženje stranačkog glasila *Dom*.

Početak 1920. godine Radić je dočekao u zatvoru. No, u veljači te godine izmijenila se politička situacija uspostavljanjem koalicijske vlade tzv. Parlamentarne zajednice u kojoj je uz radikale bila i Hrvatska zajednica, tada glavna politička stranka u Hrvatskoj,⁷ i Radić je pušten iz zatvora. Dopušteno je i izlaženje *Doma*, koji se od 13. ožujka 1920. pojavljuje pod novim nazivom *Slobodni dom*. Kako je Radić odmah nastavio sa svojom neumornom agitacijom, odlazanjem u narod i pridobivanjem novih pristaša, a predviđalo se i skoro raspisivanje prvih parlamentarnih izbora u novoj državi (trebalo je izabrati Ustavotvornu skupštinu), beogradske su vlasti usmjerile posebnu pozornost na njegovu političku djelatnost. To potvrđuju i događaji oko Stjepana Radića u izbornoj 1920. godini.

Kada je formirana vlada Parlamentarne zajednice, banom u Hrvatskoj imenovan je dr. Matko Laginja, do tada predsjednik Hrvatske zajed-

⁶ Vidi B. Krizman, Korespondencija Stjepana Radića, sv. 2, Zagreb 1973., 34—35.

⁷ O postanku i djelovanju te političke stranke vidi Hrvoje Matković, Hrvatska zajednica — prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, Zbornik radova Istorija XX veka, sv. V, Beograd 1963.

nice. Njegovom je zaslugom Stjepan Radić i pušten iz zatvora potkraj veljače 1920. godine. Taj prvi politički akt zajedničarske vlade u Zagrebu pod vodstvom dr. Matka Laginje imao je pokazati da njezin nastup znači kraj surovih policijskih progona i stranačke netrpeljivosti. Potez Hrvatske zajednice prema Radiću bio je sračunat na osvajanje simpatija hrvatskog seljaštva i građanskih slojeva. Baština demokratske vlade, koju je preuzela Hrvatska zajednica, nije bila nimalo zavidna. Dezorganizacija uprave, loša trgovinska politika, eksperimentiranje valutom, makinacije s izvoznicama, povećavanje poreza, raznovrsno kršenje prava i povrede zakona bile su osnovne karakteristike dotadašnjeg režima u Hrvatskoj predvođenog Pribičevićevim demokratima. Cjelokupna Pribičevićeva politika centralizacije i unitarizacije utjecala je na krajnje neraspoloženje stanovnika u Hrvatskoj, a stranačke su borbe sve više prelazile granice obične netrpeljivosti. Zato je novi ban Laginja oslobođanjem Stjepana Radića želio spriječiti daljnju radikalizaciju masa. Zajedničari su smatrali da je osnovni zadatak njihove vladavine zaustavljanje opasnog političkog kretanja u krajnost i provođenje umjerene politike. Naime, u političkim odnosima sve se jasnije ocrtavao sukob Pribičevićevih i Radićevih koncepcija.⁸

Nakon izlaska iz zatvora Radić je razvio izuzetno veliku stranačku aktivnost istupajući oštro protiv politike nasilne centralizacije na svojim većim i manjim stranačkim skupovima. Radio je na daljnjem organiziranju stranke, pa su posebno zapažene njegove skupštine u Zagrebu, Vrapču, Bjelovaru. Nakon skupštine u *Sisku*, održane 21. ožujka 1920., uslijedio je novi napad na Stjepana Radića.

Na skupštinu Hrvatske pučke seljačke stranke pristigli su seljaci iz širega sisačkog područja i okolnih kotara. Prema izvjestitelju *Slobodnog doma*, došli su i seljaci iz Posavine sve do Lonje, Bobovca i Sunje, zatim iz dugoselskog i petrinjskog kotara, te iz Pokuplja sve do Pokupskog. Na čelu velike seljačke povorke koja je dolazila iz obližnjeg sela Hrastelnice prema Sisku bilo je »stotinu konjanika, za njima dugi niz seljaka pješaka, a za njima još duži red seljačkih žena i djevojaka«.⁹ U povorci je bio i hrastelnički tamburaški zbor. Svi ti podaci govore o dobro pripremljenoj organizaciji skupštine i još više o velikom odazivu seljačkog stanovništva koje je masovnim dolaskom na skupštinu iskazalo svoje reagiranje na vijest o puštanju Stjepana Radića na slobodu i njegov dolazak u rodni kraj (Radić je rođen u Trebarjevu Desnom kraj Siska). Najprije je bilo određeno da će se skupština održati na sisačkom sajmištu, ali je u posljednji čas sisačko poglavarstvo odredilo da skupština bude pokraj vojničkih baraka. To premještanje *Slobodni dom* je protumačio kao unaprijed pripremljen plan Pribičevićevih »batinaša« da, oslanjajući se na blizinu vojske, skupštinu ometu i razbiju. I doista, na početku skupštine (koja je započela u 10 sati) došlo je do incidenta, koji je Stjepana Radića spriječio da nastavi započeti govor. On je okupljenom narodu (prema procje-

⁸ *Hrvoje Matković*, Stjepan Radić i Svetozar Pribičević u jugoslavenskoj politici od ujedinjenja do šestojanuarske diktature, *Jugoslavenski istorijski časopis* za 1969. godinu.

⁹ *Slobodni dom* 3, 25. III. 1920.

ni izvjestitelja bilo je oko dvadeset tisuća seljaka) obratio riječima: »Na moru je čovjek bliže Bogu, ali i grobu. A u političkom životu bliže je Bogu i narodu. Biti blizu narodu, to znači braniti pravicu i slobodu, jedno i drugo, obadvoje. Jer sloboda bez pravice, to je sanjarija, a pravica bez slobode, to je prezrena sirotica.«¹⁰ Na te riječi iz grupe od dvadesetak demokrata na čelu s potpukovnikom Teslićem začuo se poklik »izdajica«, a zatim je Teslić iz revolvera ispalio nekoliko hitaca. To je izazvalo metež koji je s govornice smirivao sam Stjepan Radić. Dakako, incident je u radićevskom i pribićevićevskom tisku opisan na različite načine. *Slobodni dom* navodi da su napad izveli ničim izazvani demokrate s ciljem da ubiju Stjepana Radića (spominje se deset hitaca od kojih je prvi ispaljen u zrak, drugi u zemlju, a posljednji hici u pravcu govornice) koji je ipak ostao nepovrijeđen.¹¹ Demokratski *Sisački glas* pak piše da je netko doista povikao »izdajnik«, ali da je Teslić želio umiriti radićevce koji su tada nasrnuli na demokrate. Spominju se i Teslićeve riječi: »Mir ljudi, vi ste zavedeni od Radića, ne činite zla, ne dirajte me.« Teslića je tada — nastavlja izvjestitelj *Sisačkog glasa* — jedan Radićev pristaša udario po ruci, pa je ovaj ispalio tri hica u zrak.¹² Tesliću je, dakle, pripisana uloga umiritelja kojega je napao Radićev pristaša.

Uspoređujući oba izvještaja mora se utvrditi da se u jednome ipak slažu, a to je povik »izdajica« upućen Stjepanu Radiću, nakon kojega je došlo do pucnjave, a pucao je potpukovnik Teslić. Bez obzira na to je li ispalio tri ili deset metaka, je li gađao govornicu ili ga je netko udario po ruci, demokrate su ostvarili svoj naum da ometu Radićevu skupštinu. No, ipak nisu spriječili njezino daljnje održavanje. Naime, nakon revolverskih hitaca i gužve koja je nastala, Teslić se sklonio u vojničke barake, a kotarski predstojnik Srćan i oblasni izaslanik Beš raspustili su skupštinu. Tada je Radić od sakupljenog mnoštva zatražio da krene na prostrani pašnjak uz obližnje selo Galdovo (nadomak Siska, danas dio grada), gdje će se nastaviti skupština Hrvatske pučke seljačke stranke. Na galdovačkom polju prvi je govorio Josip Predavec, potpredsjednik HPSS, a zatim Stjepan Radić. Govor je, dakako, sadržavao njegove nazore o ujedinenju i o uređenju zajedničke države, koji su izraženi vrlo vehementno i u ostrim formulacijama.¹³

Sutradan ujutro kotarski predstojnik u Sisku Srćan podnio je podbanu Franku Potočnjaku pismenu prijavu protiv Stjepana Radića okrivljujući ga za rušenje državnog organizma. (Valja napomenuti da je po ustrojstvu Zemaljske vlade u Zagrebu podban bio zadužen za unutarnje poslove, red i sigurnost.) Srćan je u svojoj prijavi posebno naglasio da je Radić izrekao i ove riječi: »Ova naša država još nije gotova. Mi hoćemo hrvat-

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² *Sisački glas* 13, 28. III. 1920.

¹³ Organ Hrvatske pučke seljačke stranke *Slobodni dom* nije detaljnije zabilježio sadržaj govora Stjepana Radića. O onome što je Radić u Galdovu (kraj Siska) rekao saznajemo od njega samoga u izvještaju o njegovoj obrani na sudskom procesu koji je uskoro uslijedio (o tome dalje u nastanku ovog rada).

sku seljačku republiku, a Srbi ako hoće kraljevinu, neka im bude njihov kralj blagoslovljen, neka si ga imaju.«¹⁴

Podban Potočnjak ocijenio je da Radićevo isticanje hrvatske republike znači radikalno mijenjanje državnog i političkog stanja i odnosa, pa je izdao nalog za njegovo hapšenje. Treba ipak podsjetiti da država u to vrijeme još nije imala ustav, i da su se izbori za Ustavotvornu skupštinu tek pripremali. Prema kasnijoj Potočnjakovoj zabilješci, sisački ga je predstojnik Srčan izvijestio da je Radića htio uhapsiti još u Sisku nakon skupštine, ali mu je to bilo nemoguće jer je »svijeta iz okolnih mjesta bilo na tisuće, povrh toga veliki banderij od kojih 150 konjanika, pa bi se bilo moglo veliko zlo dogoditi«. Srčan je nadalje izvijestio da je Radića »ispratila Hrvatska zajednica sa svojim vođom odvjetnikom gospodinom dr. Godlerom kličući mu i pozdravljajući ga zbog njegova govora u Gal-dovu«. ¹⁵

Radić je bio okrivljen da je počinio »zločin protiv otečestva« po čl. 90 Krivičnog zakona. Podban Potočnjak izdao je naređenje da se istražni postupak protiv Stjepana Radića provede »što brže i što točnije«, a najkasnije za dva mjeseca. Novine Pribičevićeve Demokratske stranke (a ta je stranka tada bila u opoziciji) tiskale su opširan izvještaj o skupštini u Sisku i Radićevu govoru iskoristivši tu priliku za oštre napade na radikalno-zajedničarsku vladu, koja — eto — dopušta Radiću da ruši državu. Međutim, ubrzo je bila objavljena i vijest o Radićevu hapšenju, o čemu je službeno obaviještena i vlada u Beogradu. Potočnjak je zabilježio da je upravo time (tj. objavljivanjem Radićeva hapšenja) bila paralizirana politička ofenziva demokrata. »Time je bilo — kaže Potočnjak — izbijeno oružje onima koji su svoje atake na vladu osnivali na prikazivanju da je vlada u Zagrebu u rukama protudržavnih i antidinastičkih elemenata. Na vladu u Zagrebu se pucalo, a htjelo se srušiti onu u Beogradu i s njom, dakako, i zagrebačku.«¹⁶

Međutim, hapšenje Stjepana Radića uzdrimalo je Pokrajinsku vladu u Zagrebu i izazvalo unutarnju krizu u odnosima koaliranih partnera. Isto-ga popodneva kada je uhapšen Stjepan Radić vodstvo Hrvatske zajednice održalo je svoju sjednicu. Sudjelovao je i ban Matko Laginja. U tijeku sjednice stigla je vijest da je podban Franko Potočnjak dao uhapsiti Stjepana Radića, a da se o tome nije konzultirao ni s banom, ni s vodstvom Hrvatske zajednice kojoj je ban pripadao i koja je odnedavna bila nosilac političke vlasti u Hrvatskoj. Zajedničari su odmah uputili Potočnjaku dr. Krunoslava Jandu (koji je i sam prisustvovao zasjedanju zajedničarskog vodstva) sa zadatkom da zahtijeva objašnjenje. Janda je Potočnjaku izjavio da su u Hrvatskoj zajednici svi konsternirani i zatečeni i postavljaju pitanje kako je to mogao uraditi i zašto je to uradio bez znanja bana. Potočnjak je odgovorio da vlada obavlja svoju dužnost. »Za svoje je čine — rekao je — odgovorna, te će i odgovarati onome

¹⁴ Srčanovu prijavu protiv Stjepana Radića spominje i komentira *Franko Potočnjak* u brošuri *Malo istine iz naše nedavne prošlosti*, Zagreb 1921., 23.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto, 24.

kome je dužna odgovornost.« A zatim je dodao: »Nu, to nije ni Hrvatska zajednica, ni njen Klub.«¹⁷ Posve je jasno na koga je podban mislio upućujući stranci na vlasti takav odgovor. Naime, prilikom formiranja nove vlade regent Aleksandar želio je imenovati banom u Zagrebu upravo dr. Franka Potočnjaka. No, radikali su zatražili da to ipak bude ličnost iz stranke u Hrvatskoj s kojom oni stupaju u koaliciju. Regent je tada popustio, ali je zahtijevao da se Potočnjaku povjeri položaj podbana. Banom je tada imenovan dr. Matko Laginja, dotadašnji predsjednik Hrvatske zajednice. Regent Aleksandar mogao je tako zadržati kontrolu nad zajedničarima i zbivanjima u Hrvatskoj, jer je podban bio glava uprave i unutarnjih poslova.¹⁸ Primivši odgovor podbana Potočnjaka zajedničarima nije preostalo drugo nego da u svojim novinama naglašavaju »zakoniti postupak vlade« u Radićevu slučaju nasuprot postupcima demokrata, koji su Radića bez istrage držali mjesecima u policijskom zatvoru.

I doista. Sada je Stjepan Radić odmah predan sudu. Državni odvjetnik proveo je istragu i 22. svibnja 1920. podnio izvještaj podbanu Potočnjaku. Podban mu je odmah izdao nalog da na temelju istražnih materijala podigne optužnicu. Povrijeđeni ban Laginja nastojao je i dalje spriječiti izvođenje Stjepana Radića pred sud i njegovo kažnjavanje. Zato je u Potočnjakovoj odsutnosti (bio je službeno otputovao u Hrvatsko primorje) pozvao k sebi državnog odvjetnika i od njega zatražio da optužnicu protiv Stjepana Radića ne predaje sudu, a da svoj izvještaj prestilizira i ne spominje »zločinstvo protiv otečestva«. Međutim, prije preinačivanja istražnog izvještaja vratio se u Zagreb podban Potočnjak i izdao državnom odvjetniku ponovljeni nalog za podizanje optužnice, što je ovaj i uradio. Potočnjak je istodobno uputio u Beograd posebnog emisara sa zadatkom da predsjedniku vlade i ministru pravosuđa preda dokumentaciju o Radićevu hapšenju i podizanju optužnice.¹⁹

Radićev govor u Sisku, njegovo hapšenje i podizanje optužnice protiv njega izazvali su krizu u odnosima predstavnika Hrvatske zajednice i predstavnika radikala u Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Poremetili su se odnosi između dvojice vodećih ljudi Zemaljske vlade — bana Matka Laginje i podbana Franka Potočnjaka (osobe povjerenja Radikalne stranke i eksponenta regenta Aleksandra). Podban je postupio bez dogovaranja s banom i vodstvom Hrvatske zajednice iskazujući tako svoju nadmoć koja je proizlazila upravo iz oslanjanja na radikalne vrhove u Beogradu i na samog regenta Aleksandra. U takvoj situaciji zajedničarima nije preostalo drugo nego da u svom tisku naglašavaju »zakoniti postupak vlade« u Radićevu slučaju nasuprot postupcima demokrata, koji su prije (kad su bili na vlasti) Stjepana Radića mjesecima držali u zatvoru bez istrage.

¹⁷ *Hrvoje Matković*, Hrvatska zajednica..., 47.

¹⁸ *Isti*, Odnos Aleksandra Karadorđevića prema političkom djelovanju Matka Laginje, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 1974., 41-42.

¹⁹ »Podjedno sam zamolio g. povjerenika za pravosuđe dra Nikolu Gjurgjevića da otputuje u Beograd i ponese sa sobom sve nužne spise, te da o cijeloj stvari izvjesti gg. ministra predsjednika i ministra za pravosuđe« — zabilježio je podban Franko Potočnjak (*Malo istine...*, 27).

Postupak prema Radiću nakon njegova sisačkog govora pokazao je kako je dostatno da dvor ubaci u Zemaljsku vladu u Zagrebu samo jednog čovjeka, pa da se onemogući njezino samostalno istupanje. Zajedničari su nerado primili tu gorku spoznaju nadajući se da će s vremenom ipak moći nešto uraditi. Međutim, potkraj travnja, dva mjeseca nakon preuzimanja vlasti, ban Laginja uočava da se stanje u Hrvatskoj u biti nije promijenilo, ali da za to snosi odgovornost vlada u Beogradu, koja zapravo ima svu vlast u svojim rukama.²⁰

Nakon podizanja optužnice protiv Stjepana Radića uslijedio je postupak pred Sudbenim stolom u Zagrebu. Radiću je predana optužnica 6. lipnja, a sutradan mu je javljeno da će glavna rasprava započeti 21. lipnja 1920. No, početak rasprave bio je odgođen, pa je ona započela tek 8. srpnja u prostorijama Sudbenog stola, a završila je 4. kolovoza 1920. godine. Izvještaje iz sudnice redovito je donosio *Slobodni dom* prema stenografskom zapisniku, pa je tako u cijelosti (u više nastavaka) objavljen i *osam-satni govor Stjepana Radića* što ga je održao u sudnici u svoju obranu. On je opširno obrazložio svoje političke stavove, program svoje stranke i postupke beogradske vlade koja se služi nasilnim sredstvima i metodama da oduzme slobodu hrvatskom narodu. Kritizirao je i postupke državnog odvjetnika, koji ga — između ostalog — tereti i za takav delikt kao što je njegov odgovor na pisanje Pribičevićeva glasila *Riječ*. U tom odgovoru on je takvo pisanje nazvao budalaštinom. »Ja nisam nikada u svom životu — rekao je Radić — imao afere radi uvrede poštenja nanešene prostim izrazima. To bi morala i gospoda znati. I ovdje sam budalaštinom htio nazvati pisanje Riječi, a to je razmjerno još vrlo blag izraz za laž i denuncijaciju.«²¹ Osvrnuo se i na sadržaj svojih govora na pojedinim skupštinama Hrvatske pučke seljačke stranke, a posebno je opširno komentirao svoj govor u Sisku (odnosno u Galdovu), zbog kojega je uhapšen i izveden pred sud.

Odmah na početku sudske rasprave Radić je osporio točnost reproduciranja njegovih riječi. Reкао je: »Samo čovjek, koji je naumice došao da pamti i bilježi govor, samo taj će znati reći, što je bilo rečeno u jednom govoru koji traje jedan i pol sat. Kako je poznato, ja vrlo brzo mislim i brzo govorim, pa zato u kratko vrijeme mnogo toga kažem i riječima i sadržajem. Ako tko hoće, da najlojalnije i najpoštenije izvjesti, ne može ni približno da kaže o čem je bilo sve govora, ako si nije govora bilježio.«²² Potom je sam izložio što je rekao u Galdovu na skupštini ustvrdivši da joj je prisustvovalo oko trideset tisuća ljudi. Govorio je — kaže — što mu se događalo u posljednja tri tjedna otkako je pušten iz zatvora. Razgovarao je s velikim mnoštvom ljudi, po prilici oko tri tisuće, koji

²⁰ »Ja sam ipak osvjedočen da ovaj dio našega kraljevstva neće trebati da se okupa u vlastitoj krvi i da pod tu cijenu dođe do mirnog razvitka i sreće. Ali to je moguće samo pod jedan uvjet: da se vlada odluči željeznom rukom nastupiti protiv bivšoj i sadašnjoj korupciji i lihvi od sto vrsta, da se odluči na brze, neosporne poboljšice u socijalnom i ekonomskom pogledu.« — Marko Laginja u pismu Stojanu Protiću od 27. lipnja 1920. (Pismo se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci, fond Laginja, Različiti politički spisi, sign. R-6259.)

²¹ *Slobodni dom*, 17. XI. 1920.

²² Isto.

su k njemu dolazili iz nekih tisuću mjesta. »Svi su mi javljali — nastavio je Radić — da je sav hrvatski narod za republiku i da već i Srbi po se-
lima također postaju republikanci. Jedni su mi javljali, da su naši ljudi
baš za seljačku republiku, a neki i to da su za hrvatsku seljačku repu-
bliku.« Zatim je opisao reagiranje oblasnog povjerenika, koji ga je tada
zapitao: »A za što ste vi?« Radić kaže da mu je mogao na to pitanje i
ne odgovoriti, ali da je ipak dodao: »Na konstituenti će Seljačka stranka
staviti prijedlog za samostalnu hrvatsku seljačku republiku u Jugoslaviji.
To sam ja bio rekao i banu Laginji i podbanu Potočnjaku, jer je to naše
stanovište, s kojim ćemo izaći na konstituantu. Dalje nisam oblasnom
izaslaniku ništa tumačio.« Nastavljajući svoj obrambeni govor u sudnici
Stjepan Radić podrobnopodsjeća kako je na skupštini objašnjavao ljudima
konstituantu: »Dalje sam ljudima tumačio o konstituenti, i rekao im,
da će se glasovati bez majorizacije. Bez majorizacije znači, da ne mogu
Srbi i Slovenci nadglasati nas Hrvate, da Hrvati i Slovenci ne mogu
nadglasati Srbe itd. Rekao sam im u prisposodbi, da ne može biti onako
kao kod djece kad se igraju, pa jedno klekne drugome na prsa i pita ga:
jesi li pokoran? Kako će to sve biti provedeno, o tome nisam naravski
potanko govorio, ali sam kazao, da će prema zaključku Hrvatskog sabora
od 29. listopada 1918. Hrvati glasovati za sebe, Srbi za sebe, a Slovenci
za sebe.« Posebno je naglasio — kaže — potrebu sporazuma, i on vje-
ruje da će se Hrvati i Srbi sporazumjeti. »Tko vjeruje da će to biti spo-
razum, taj zna, da tu nema majorizacije [nadglasavanja]« — zaključio
je Radić. U nastavku Radić podsjeća sud da je govorio i o drugim pita-
njima, pa i o činovništvu, ali ne onako kako navodi optužnica, naime
da su svi činovnici lijenčine i naši neprijatelji. »Od onoga svega što je tu
u optužnici napisano, nema ni traga u mom govoru, ni u riječima, a kamo
li u smislu, koji je tu posvema iskrivljen. Ali ni za slučaj, kad bih ja bio
baš tako govorio, kako je to navedeno u optužnici, ja ni u tom slučaju
ne bih bio ništa kriv po kaznenom zakonu i pred ovim sudom, jer sve te
inkriminirane riječi sadržavaju samo oštar prigovor, oštru kritiku naše
današnje uprave, našega sudstva i sveukupnog našeg činovništva, a na
takvu kritiku imade pravo svaki državljanin, a pogotovo kad je taj dr-
žavljanin još publicista, urednik i narodni zastupnik.« Podsjeća tako sud
na jedan svoj istup u Hrvatskom saboru kada je protestirao protiv izjave
jednog zastupnika da su svi seljaci pijanice i da bi sve zapili. Taj dio svo-
je obrane Stjepan Radio završava riječima: »Pitam, dakle, ponovno: Ka-
ko dolazi javna optužba do toga, da uzima za moje govore takav kriterij,
takvo mjerilo, kakvoga nema za nikoga drugoga? Zar možda zato, što
sam ja predsjednik Seljačke stranke, a seljački narod se smatra i optužba
ga smatra bespravnom rajom? I tko tu bespravnu raj u zastupa, taj mora
paziti na svaku svoju riječ, tomu se može sve podmetnuti i s njim se može
raditi što se hoće. Zaista, kad sve to prosudim, vidim, da ja već odavna
ne bi bio više živ, da nije Onoga, koji će suditi i gospodinu javnom tuži-
telju i sudu i nama svima.«

Radić je pred sudom nastupio vrlo temperamentno, odlučno, na momente
i agresivno, ali je njegov dugi govor bio sistematičan, logičan i argumen-
tiran. Stjepan Radić uistinu je bio rođeni govornik. Govorio je spontano,
metaforično i uvjerljivo. Izlaganje mu je bilo pregledno i jezično svježe,

često nadahnuto produhovljenim parabolama i poslovicama. Svi ti elementi dolazili su do izražaja u njegovim govorima na stranačkim skupštinama, a također i u njegovu osamsatnom govoru u sudnici. Iskoristio je sudski proces za daljnje političko mobiliziranje hrvatskoga javnog mnijenja, posebno seljačkih masa, koje su o njemu saznavale iz stranačkog glasila. Raspravu na sudu pratili su i brojni novinari i mnogobrojna zagrebačka publika, što je svakako pridonosilo njegovoj popularnosti i priklanjanju njegovu federalističkom programu. To su potvrdili i skorašnji izbori za Ustavotvornu skupštinu.

Sudski proces završio je osudom Radića na *dvije i pol godine zatvora*. Osuda mu je izrečena 4. kolovoza 1920. i u njezinu obrazloženju stoji da se proglašava krivim »radi zločina protiv otečestvu i vladatelju kao veleizdajnik«. U presudi je navedeno i to da mu je kazna pooštrena »jednim postom na dan 1. prosinca kao na godišnjicu proglašenja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca«. ²³ Međutim, taj post kao mjeru pooštrene kazne Stjepan Radić nije iskusio, jer je uoči dana izbora za Ustavotvornu skupštinu (bili su zakazani za 28. studenoga 1920.) pušten na slobodu. O tome je *Slobodni dom* izvijestio u broju od 1. XII. 1920.

Ban Matko Laginja primio je od središnje vlade u Beogradu obavijest ovog sadržaja: »Gospodine bane! Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Nasljednik Prijestolja Aleksandar na prijedlog kraljevske vlade blagoizvolio je danas potpisati ukaz, kojim se nište sve pravne posljedice izvjesnih krivičnih djela (abolicija) i ukaz o tom sprovest će vam se prvom poštom. Kako se tim ukazom obuhvaćaju i djela za koja je lišen slobode i pred sud stavljen g. Stjepan Radić, tamošnji publicist, to odmah, kako vam bude uručen ovaj akt, izvolite narediti najhitnije što treba da gospodin Radić bude pušten na slobodu. Gospodin Radić je kao predsjednik jedne političke stranke kandidovan za narodnog poslanika, te zato hitam sam, a molim, da izvolite pohitati i vi, sa njegovim puštanjem na slobodu tako, da bude stavljen u mogućnost da upotrebi svoje pravo glasa na sutrašnjim izborima. Molim gospodina bana, da izvoli primiti uvjerenje moga osobitog poštovanja — ministar unutrašnjih dela Milorad Drašković. Beograd, 27. novembra 1920. godine.« ²⁴ Ban je odmah odredio da se Stjepan Radić pusti iz zatvora, što je predsjednik Sudbenog stola Vaić i uradio.

Akcija protiv Stjepana Radića, sudski proces i osuda na dvije i pol godine zatvora očito su bili sračunati na onemogućivanje njegove političke djelatnosti, tj. njegove osobne agitacije u predizbornom razdoblju. Kada se dan izbora posve približio, beogradski vladajući vrh procijenio je da ga može pustiti na slobodu jer je svoju pravu namjeru ostvario. Radić nije mogao obilaziti svoje birače i držati poticajne govore u prilog svoga federalističkog programa, pa je trebalo očekivati i slab rezultat njegove stranke. No, dogodilo se upravo obratno. Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka osvojila je pretežni dio hrvatskih glasova (230.000) i 50 poslaničkih mandata pregazivši gotovo sve stare hrvatske građanske stranke (Hrvatsku zajednicu, Hrvatsku stranku prava, Hrvatsku pučku stranku) i preuzevši vodstvo hrvatske politike u novostvorenoj jugoslavenskoj

²³ Isto, 23, 11. VIII. 1920.

²⁴ Isto, 40, 1. XII. 1920.

državi. Stjepan Radić od tada je predsjednik najveće hrvatske stranke i predvodnik borbe hrvatskog naroda protiv centralizma i velikosrpske hegemonije. Postao je pravi tribun slobode i duhovne neuništivosti hrvatskog naroda. Njegova neumorna aktivnost, neiscrpa energija i nepokolebljiva odlučnost učinili su ga simbolom hrvatske političke svijesti.

SUMMARY

STJEPAN RADIĆ IN THE ELECTION YEAR OF 1920

Stjepan Radić was undoubtedly one of the most prominent personalities of recent Croat history. Until 1918, he espoused the idea of Austroslavism, i. e., the transformation of the Habsburg Monarchy into a federation with a Slavic majority. Then he accepted the idea of the Yugoslav union outside of the Monarchy, but he incessantly warned about the need for consensus about the equitable position of the Yugoslav lands in a future Yugoslav community. He did not approve of the way the new South Slavic state was created, and opposed the centralization and Serbian hegemony.

After he was released from prison in 1920, Radić was very much politically active, which brought him another imprisonment and a two-and-a-half-year sentence. The Belgrade government calculated with his imprisonment since it wanted to eliminate Radić from elections scheduled for 1920. The government released him from prison on the eve of elections, believing that Radić was politically innocuous. However, that was the political triumph for Radić's Croat People's Peasant Party; it gained 50 seats in the Parliament, and thus assumed the leading role in the creation of the Croat politics in the Yugoslav state.